

Pažįstamas ir nepažįstamas Balys Buračas: 1929 m. ekspedicijos užrašai

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Balio Buračo (1897–1972) pasakojimas lietuvių kultūros istorijoje rašomas iki šiol. Tai rodo nemažėjantis susidomėjimas jo darytomis fotografijomis, kurios pastarąjį dešimtmetį publikuojamos įvairiuose albumuose, rūšiuojant jas pagal temas ir dalykus¹. Šių albumų rengėjai paprastai kartojasi minėdami Buračo gyvenimo datas, aprašydami jo tiriamąją veiklą, išsaugotų ir per Antrąjį pasaulinį karą pražuvusių negatyvų skaičių². O fotografo asmenybė iki šiol stokoja išsamnesnių studijų; straipsnių ir apybraižų autoriai pasitenkina apibendrintu jo portretu arba paties Buračo ranka gyvenimo saulėlydyje parašytos trijų lapų autobiografijos turiniu³.

Šioje publikacijoje pirmą kartą dėmesys nukreiptas į Buračo ekspedicijų aprašymus, kurie pasakoja, *kaip* buvo ieškoma tautodailės kūriniių, renkama tautosaka ir, žinoma, fotografuojama. Šie užrašai neatsiejami nuo fotografijų, nes jungia jas į serijas, atspindi ekspedicijų kalendorių ir eigą. Pabrėžtina, kad jie leidžia žvelgti į fotografijų autorių be žymesnio pavėlavimo – Buračas juose toks, koks buvo tuo metu, kai keliavo per Lietuvą. Jie taip pat byloja apie Buračo pasirengimą, turimas priemones ir tam tikras nuostatas, kuriomis jis, būdamas tai fotografo, tai muziejininko, tai kraštotyrininko vaidmenyje, vadovavosi. Čia pat ir vertybės, pažiūros, kitaip tariant, jo asmenybė, kurios iki šiol neturėjome galimybės pažinti iš arti.

1 Plg. Balys Buračas. *Darbai ir šventės*, Kaunas, 2006; Balys Buračas. *Vaikai*, Kaunas, 2006; *Miestai ir miesteliai Balio Buračo akimis. XX a. 3–4 dešimtmetis*, Kaunas, 2007; Balys Buračas. *Lietuvos piliakalniai*, Vilnius, 2011.

2 Dalinę bibliografiją žr. Aleksandras Šidlauskas. *Balys Buračas Lietuvos kaimo keliais: Gyvenimo ir kūrybos apybraiža*, Vilnius, 2011, p. 170–175.

3 Jos faksimilę žr. *Kryždirbystė Lietuvoje = Sacral Arts in Lithuania*, sudarė A. Buračas, A. Stravinskas, Vilnius, 1998, p. 13–15.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne saugoma devyniolika skirtingo dydžio užrašų knygelių ir sąsiuvinių, primargintų cheminiu pieštuku ir rašaliniu plunksnaočiu. Po Buračo mirties, 1978 metais, šią medžiagą Rankraštynei perdavė jo brolio Jono sūnus Antanas Buračas. Iki tol visi tie tvarkingai sunumeruoti sąsiuviniai ir knygutės buvo saugomi autoriaus namuose.

Šįkart skelbiamas pirmasis Buračo rašytas ekspedicijos aprašymas – 1929 metų vasaros kelionių užrašai. Kitas panašus dienoraštis pasakoja apie 1936 metų ekspediciją rytų Lietuvoje. (Beje, jis taip pat buvo skirtas užsakovui – Vytauto Didžiojo kultūros muziejui.) Asmeninėse ekspedicijose Buračas į užrašų knygeles užrašinėjo savo mintis ir nugirstus pasakojimus, kartais – dainas, jose yra dešimtys įvairių įskaitomų ir neįskaitomų pastabų, nuorodų, adresų, fotografuojamų vietų pavadinimų ir žmonių vardų, nupieštų klėčių kolonėlių, kai kurių kitų įdomių dalykų.

Buračas parengė mažiausiai du 1929 metų ekspedicijos aprašymus – vienas kartu su surinktais eksponatais buvo perduotas Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerijai⁴, kitas iki mirties saugotas pas autorių⁵. Pastarąjį sąsiuvinį, kaip jau minėjome, A. Buračas ir perdavė Lietuvių tautosakos rankraštynei⁶. Du tos pačios ekspedicijos aprašymai, rašyti Buračo ranka, nežymiai skiriasi, plg.:

8/VII 1929 m. ...Motociklu važiuojant paslydo[m] ir įvirto[m] į griovį. Gerokai nukentėjo motociklas ir keleiviai. Nugabenom motociklą pas artimesnį kalvį, kurs nusimanė apie motociklą remontą. Patys nedaug tenukentėjom. Man sumuštas petys ir koja. Motociklą valdžiusiam T. Eidrigevičiui tik koją truputį sužeidė.

10/VII 1929 m. Susitvarkęs apdaužytus fotoįrankius, vėl tęsiu kelionę toliau⁷.

4 Kai publikacija jau buvo parengta spaudai, sužinota, jog Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus liaudies meno archyve saugomi keturi mokykliniai sąsiuviniai, „1929 m. tautodailės rinkimo dienoraščiai“, pasirašyti Buračo. Už šią informaciją dėkojame rinkinių saugotojai Monikai Gineikienei.

5 „Kelionių užrašai vedami nuo 1929 m.“ (cit. pagal A. Šidlauskas. *Min. veik.*, p. 111).

6 B. Buračas. *Muziejninko Balio Buračo 1929 metų vasaros ekspedicinės kelionės užrašai* – LTR 4901.

7 B. Buračas. *1929 m. tautodailės rinkimo Šiaulių apskrityje dienoraštis*, l. 22 (ČDM La 1372).

...Važiuojant šlapiu keliu, motociklas paslydo ir įvirto į griovį, todėl gerokai nukentėjo. Man sumušė petį ir koją, o T. Eidrigevičiui sužeidė koją. Sudaužytą motociklą nutempėm pas kalvį taisyti.

9–10.VII.1929

Vyko sutvarkymas apdaužyto fotoaparato ir motociklo (p. 231).⁸

Tautosakos rankraštyne saugomas švarraštis – mėlynu rašalu į 17,5 x 21,7 cm dydžio mokyklinį dailiraščio sąsiuvinį perrašyti 1929-ųjų vasaros ekspedicijos užrašai⁹. Pirmasis lapas buvęs šiek tiek sudrėkęs, keli žodžiai susilieję. Šiuos užrašus Buračas vėliau truputį papildė rašydamas pilku ir raudonu cheminiu pieštuku (patikslintos dievdirbių biografijų datos ir kt.), tuo pačiu raudonu pieštuku pabrauktos keletas pavardžių, išryškintos kai kurios svarbios vietos, pavyzdžiui:

Paaiškėjo, jog dirbta šios statulėlės bepročio žmogaus Šikšnio, gyvenusio tame pat Piktonių kaime (p. 214).

Tos pačios Morkytės įdomios kanklininkės. Jos turi senovines virš 100 metų, o gal net 200 metų senumo penkiastyges kankles (p. 214).

Rengiant ekspedicijos užrašus spaudai, buvo ištaisytos dienoraštyje pasitaikiusios rašybos klaidos ir patikslinta skyryba, tačiau skelbiamas tekstas iš esmės toks, kokį parašė Buračas. Matomos ir kai kurios jo tarmės ypatybės, savita žodžių rašyba (*įžymenybės*, *trobėsiai*, *kumetinės*, *gelžkelis* ir pan.), mažiau žinomų žodžių reikšmės¹⁰ paaiškintos pastabose. Laužtiniuose skliaustuose pateikiami publikacijos parengėjų paaiškinimai arba daromi pakeitimai. Be to, remiantis ekspedicijos aprašymu, atkurtas jos kalendorius, parengtas žemėlapis, nustatytos muziejininko Buračo lankytos administracinės vietovės ir išmatuoti atstumai tarp jų (žr. p. 248–254).

1929 METŲ EKSPEDICIJA

XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje dvidešimtmetis Buračas turėjo pradinį išsilavinimą, nedaug patirties, tačiau buvo panašus į fotografuojančius, piešančius, rašančius lietuvių etninės kultūros tyrinėtojus – Antaną Žmuidzinavičių (1876–1966), Adomą Varną (1879–1979), Igną Končių (1886–1975) ir kitus. Jis jau

.....

8 Nurodomi šios publikacijos puslapiai.

9 Į tą patį sąsiuvinį perrašyti ir 1936 m. ekspedicijos užrašai.

10 *Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas*, t. I–XX, Vilnius, 1941–2002, prieiga per internetą: <www.lkz.lt> (toliau – LKŽe).

bendradarbiavo periodinėje spaudoje, fotografavo gimtuosiuose Sidariuose, kaimyniniuose kaimuose ir kitose Šiaulių krašto vietovėse. Su fotoaparatu nesiskyrė nuo 1919 m. rudens iki 1928 m. vasaros su pertraukomis dirbdamas pradinių klasių mokytoju (chronologine tvarka): Pušiniškiuose (Daugėlaičių sen., Radviliškio r.), Norušaičiuose (Kairių sen., Šiaulių r.), Sidariuose (Šiaulėnų sen., Radviliškio r.), Diktariškiuose (Šaukoto sen., Radviliškio r.), Šiaulėnuose (Radviliškio r.) ir Jurgoniškiuose (Šaukėnų sen., Kelmės r.)¹¹. Švietimo ministro įsakymu Buračas buvo pripažintas nuo 1927 m. balandžio 28 d. iki birželio 1 d. nėjusiu mokytojo pareigų ir atleistas iš jų nuo 1928 m. rugpjūčio 1 d.¹²

1928–1929 mokslo metus praleido Kaune, studijuodamas Meno mokykloje¹³. Jos auklėtiniai nuolat lankėsi M. K. Čiurlionio galerijoje, galėjo susipažinti su muziejaus fondais ir talkino renkant naujus eksponatus. Buračas pasisiūlė rinkti liaudies meną, ir jo pasiūlymą galerijos vadovas Paulius Galaunė priėmė¹⁴. Buračas turėjo tam reikiamos patirties, po metų jį jau autoritetu vadino Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojai¹⁵.

Atšventusi pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį, Lietuva ėjo modernios tautinės valstybės keliu. Plito miesto kultūra, tradicinį bendruomeninį kaimą keitė ir žemės reforma, naujų individualių ūkių kūrimas. Seni daiktai, pati *senovė* užleido vietą kitokiai gyvensenai, būčiai, kitaip tariant, *naujai madai*. Tiesioginių ir netiesioginių liudijimų kupinos Buračo 1929 metų vasaros ekspedicijos eilutės:

[Pakuteniai] stambių, 50–70 ha ūkių kaimas. Turintieji savo žemės didelius ūkius žmonės neturi laiko menui (p. 230).

...išėję kaimai į vienkiemius veik visiškai nustoję statyti kryžius su šventaisiais, o jeigu ir pastato kokią koplytėlę, tai į ją įstato kokią gipsinę statulėlę fabriko darbo, formose iš gipso nulietą, ir viskas (p. 230).

11 Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 391, ap. 10, b. 2188, l. 1–2.

Tiesa, autobiografijoje Buračas nemini, kad būtų dirbęs Sidarių pradžios mokykloje. Pasak jo, 1922 m. rugsėjo 1 d. jis atvyko į Diktariškį ir dirbo čia iki 1925 m. sausio 1 d., kai buvo perkeltas į Šiaulėnus (žr. *Kryždirbystė Lietuvoje*, p. 14).

12 LCVA f. 391, ap. 10, b. 2188, l. 2.

Paminėtina, kad 1924 m. Buračas susipažino su Adomu Varnu ir vėliau daugelį kryžių, koplytėlių bei koplytstulpių fotografavo jo užsakymu. 1928 m. vasario 7 d. laiške A. Varnui jis prasitaria, kad esąs mokyklų vizitatoriaus ir mokytojų įskustas Ministerijai, jog mokytojavimas kliudęs kryžius fotografuoti. Iš Jurgoniškių Buračas į Sidarius išvyko 1928 m. birželio 1 d. (Balio Buračo 1924–1928 metų laišakai Adomui Varnui, *Etnografija*, 1991, Nr. 1, p. 41–42).

13 1927 m. Kauno meno mokyklą buvo baigęs ir brolis Jonas Buračas (1898–1977).

14 Zita Žemaitytė. *Paulius Galaunė: Monografija*, Vilnius, 1988, p. 126.

Jau anksčiau brolis Jonas, Meno mokyklos auklėtinis, M. K. Čiurlionio galerijai buvo perdavęs kryžių, koplytėlių piešinių, plg.: „...šį kryžių [istoriniame Polekos kaimė] yra nupiešęs mano brolis Jonas Buračas jau seniau, ir piešiniai esą perduoti muziejui“ (p. 187).

15 Vincentas Vaitekūnas. *Rinktiniai kraštotyros darbai*, Šiauliai, 1998, p. 201.

Reikalui esant, [dievdirbys L. Šadeikis] galys padaryti pagražintų dirbinių ir dabar, bet šiais laikais žmonės pagražinimų nevertiną (p. 238).

...bet siuvinėjimai nelietuviški, kažkokie miestiški (p. 213).

Dėl margų audimų nebuvimo Račienė paaiškino, kad dabar margų audimų maža audžiama, nes jau išėję iš mados margi (p. 194).

Įtaką liaudies menui, be abejonės, darė ne tik kaimo bendruomenių irimas, bet ir valstybinė politika, pastangos jį saugoti, paversti tautinės kultūros pamatu, parodos, piniginiai apdovanojimai, spaudos dėmesys ir kt. Tai rodo ir Buračo užrašai – jam ne visada sekasi derėtis su garsiomis audėjomis, tautodailės kūrinių seka laikraščių ir žurnalų madą. Kita vertus, šios ekspedicijos dienomis pats Buračas galėjęs padaryti įtaką Kuršėnų puodžiams, patardamas jiems įsižiūrėti į margučių puošybą:

Puodininkai pageidauja, kad kas jiems išleistų kokią nors knygutę apie puodų pagražinimą lietuviška ornamentika, kurios jiems labai trūksta, nėsą iš kur paimti. Puodų pavyzdžių nėsą kur parodose pamatyti, puodų parodose niekur nėra. Aš j i e m s p a t a r i a u įsižiūrėti [i] velykinių margučių ornamentus, kurie vašku išrašyti esti kiaušinio paviršiuje. Tai ši ornamentika visai tiktų puodų ir kitų molio indų puošybai (p. 242; citatose išretinta publikacijos parengėjų).

Besikeičianti Lietuvos kultūra, sykiu ir liaudies meno kaita, atskleidžia Buračo kelionių su fotoaparatu prasmę – fotografuojama siekiant įamžinti, išsaugoti *vaizdą*:

Nors šį kryžių yra nupiešęs mano brolis Jonas Buračas jau seniau, ir piešiniai esą perduoti muziejui, tačiau paminklinį kryžių nufotografuoju, nes nežinia, ar ilgai bestovės (p. 187).

Beje, kartais tam, kad senovė būtų paliudyta, reikia ir jo paties įsikišimo, papildomų pastangų, plg.:

Liūdnas dievdirbys pralinksėjo, kai p a p r a š i a u papozuoti prieš fotoaparata su baigiama dirbti [šv.] Kazimiero statulėle (p. 230).

Ekspedicijos dienomis Buračas naudojosi muziejaus darbuotojo pažymėjimu, buvo gavęs šiek tiek pinigų eksponatams įsigyti ir pragyventi, rašė muziejaus kvitus, kurie šiandien atitiktų eksponatų pirkimo arba dovanojimo aktus.

Dar ekspedicijai nesibaigus, surinkti eksponatai buvo pakuojami ir traukiniu siunčiami į Kauną:

Viršininkui leidus, telefonu susisiečiau su Šukionių gelžkelio stotimi sužinoti, ar nėra jie pristatę Šeduvoje surinktą tautodailę, supakuotą bagažu iš Šeduvos ir Rozalimo apylinkių (p. 231).

Iš viso tais metais į M. K. Čiurlionio muziejų Buračas pristatė 202 liaudies meno kūrinis (tarp jų buvo skulptūrų, kitų medžio, keramikos, metalo dirbinių, margučių, kai kurių drabužių, audinių) ir 190 negatyvų¹⁶; didžioji jų dalis buvo vasaros ekspedicijos laimikis.

Fotografuodamas Buračas naudojo stiklo negatyvus, kurie buvo ir didžiausias keliautojo rūpestis: „Nuotraukos [stiklo plokštelės – V. V.] kelionėje dviračiu sudužo dėl blogo akmenuoto kelio“ (p. 213). Kartą Buračas užsimena apie kelis fotoaparatus: „Susitelkusi žmonių minia manęs nedrįso liesti. Nenukentėjo nė mano fotoaparatai“ (p. 213), tačiau kitų duomenų apie tai nepateikia. (Palyginimui, XX a. šeštajame dešimtmetyje Buračas turėjo aštuonis naudojamus fotoaparatus¹⁷.)

1929 metų vasaros ekspedicija užrašuose vadinama viena „ekspedicine kelione“; tačiau paskutinį įrašą – rugsėjo 8 dienos – Buračas pradeda tokiais žodžiais:

Rudeniop, baigdamas savo ekspedicines keliones muzieji[ni]ams eksponatams rinkti, vėl lankau tas pačias vietas... (p. 246).

Buračo aplankyto ir aprašyto vietų žemėlapis taip pat verčia manyti, kad šią ekspediciją sudarė keletas turų.

Gegužės 20–27 d. vaikštinėta Šiaulėnų apylinkėse; gegužės 28 d. Šiaulių priegose, Žaliūkių kaime, pradėta kelionė per Kurtuvėnus, Vaiguva, Kelmę, Tytuvėnus, Šiaulėnų link ir birželio 4 d. buvo pasiektas Liepiškių kaimas netoli nuo gimtųjų Sidarių; nuo birželio 5 d. vėl keliauta po Šiaulėnų apylinkes, aplankytas Pašušvys, Grinkiškis, o birželio 13 d. jau dirbta Acokavuose, vadinasi, priartėta prie Sidarių. Birželio 14–15 d. keliauta per Birietiškius, Šiaulaičius ir Stalmokus, o nuo birželio 16 d. (sekmadienio) – pirmasis trijų dienų ekspedicijos pertrūkis. Apie tai Buračas savo užrašuose neužsimena.

Birželio 19 d. Lenartuvoje prie Šiaulėnų prasidėjusi kelionė truko iki liepos 4-osios, kai iš Šeduvos apylinkių Buračas ūmai grįžo į Šiaulėnus (matyt, aplankė ir Sidarius). Nuo tada ekspedicijos dienomis jo įveikiami atstumai tik didėjo: liepos 5 d. lankė Pašušvio dvarą prie Šiaulėnų, liepos 6 d. jau buvo Šiaulių ge-

16 Z. Žemaitytė. *Min. veik.*, p. 126; plg. *Balys Buračas: Lietuvių tradicijų metraštininkas. 100-ųjų gimimo metinių minėjimui: Parodos katalogas*, parengė A. Kargaudienė, [Kaunas], 1997, p. 5. Plg.: „1929 m. keliavau po Lietuvą M. K. Čiurlionio galerijos prašymu ir rinkau liaudies meno eksponatus. Padariau apie 300 nuotraukų 10 x 15 cm“ (Virgilijus Juodakis. *Balys Buračas*, Vilnius, 1971, p. 14).

17 Išsamų jų sąrašą žr. LTR 4918, l. 51; taip pat plg. LTR 4919, l. 103.

ležinkelio stotyje, liepos 7 d. – Gimbogaloje, liepos 8–10 d. – Baisogaloje, liepos 11 d. – Naujamiestyje, o liepos 12 d. – Panevėžyje. Nuo liepos 13 d. (sekmadienio) – antrasis nepaaiškintas trijų dienų ekspedicijos pertrūkis.

Liepos 16 d. aplankyti Puipiai Šeduvos apylinkėse, liepos 17 d. – Skaruliai prie Jonavos, liepos 18 d. – Kėdainiai, nuo liepos 19 d. (penktadienio) – trečiasis pertrūkis, po kurio ekspedicija sutrūkinėjo, visam likusiam laikui pavirto trumpalaikėmis išvykomis iš Šiaulėnų įvairiomis kryptimis: Tytuvėnų, Viduklės, Šiluvos, Šeduvos, Šiaulių, Gruzdzlių, Papilės, Kuršėnų, Nerimdaičių, Grinkiškio, Surviliškio.

Paskutinėje ekspedicijos aprašymo skiltyje Buračas taria ir žodžius, kurie taps jo gyvenimo pasakojimo dalimi:

...man buvo labai įdomu šiose vietose žvalgytis į puošniai ažuolo medyje padarytus meniškus Vinco Svirskio kryžius, kokių niekur nemačiau, nors jau visą Lietuvą išvaikščiojau (p. 246).¹⁸

Įsimintinoje 1929 metų ekspedicijos nuotraukoje per gimtosios sodybos kiemo vartelius Buračas eina *basas*, tačiau užrašai rodo, kad pėsčiomis jo keliauta galbūt tik po artimiausius Šiaulėnų apylinkių kaimus.

Gegužės 21 d. prie Šiaulėnų ir birželio 19–20 d. prie Šaukoto aprašyme minimas ir dviratis. Didesni atstumai buvo įveikti motociklu. Jis paminėtas liepos 8 d., pasakojant apie nelaimingą atsitikimą Baisogaloje. Galimas daiktas, motociklą vairavo jo bendrakeleivis T. Eidrigėvičius, apie kurį daugiau jokių žinių nėra¹⁹. Liepos 7 d. iš Šiaulių į Gimbogalą, liepos 8 d. iš Gimbogalos į Baisogalą turbūt vyko traukiniu²⁰.

Lietuvių tautosakos rankraštyno fototeka (LTRFt 1)

.....
18 Plg. B. Juršė. Išvaikščiojęs visą Lietuvą..., *Gimtas kraštas*, 1967, rugpj. 3; B. Juršė. Pėsčias išvaikščiojęs Lietuvą, *Kultūros barai*, 1967, Nr. 8, p. 15–17; A. Vasiliauskiene. Žmogus, apkeliavęs visą Lietuvą, *Lietuvos pionierius*, 1987, gruodž. 2 (pagal A. Šidlauskas. *Min. veik.*, p. 170–175).

19 Nėra duomenų ir apie jokių kitus bendrakeleivius.

20 Paminėtina, kad dar 1926 m. vasarą Buračas su prekybininku Baranausku derėjosi dėl... automobilio „Ford“ pirkimo. „...tai geras daiktas būtų kryžiams rinkti [fotografuoti – V. V.]. Jei apiręs sutaisyti reik, aš pats manau pasimokyti važinėti ir reikale sugedus motorą ir dalis kad

Buračas keliavo su Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečių kalba išleistu Lietuvos žemėlapiu M 1: 25 000 (plg. „Pavadinimą sužinojau apytikriai tik iš savo kelioninio žemėlapio generalinio štabo leidinio vokiečių kalboje“ – p. 220). Ekspedicijos užrašuose užsimenama, kad kai kurios vietos buvo pažįstamos iš anksčiau kelionių: Kelmė, Radviliškis, Kuršėnai, Svilės ir Velžių kaimai – iš 1925, Šaukotas – iš 1926 metų ekspedicijų.

Dirbta tiek į viensėdžius išskirstytuose, tiek rėžiniuose kaimuose, „bendrose sodybose“; dar laukiančiose žemės reformos. Tačiau Buračas niekur nė žodžiu neužsimena, *kaip* rinkosi lankytinus kaimus, dvarus ir miestelius. Ar vadovavosi savo patirtimi, ar kitų nuorodomis, o gal tik nuogirdomis apie audėjas, dievdirbius, puodžius ir kitus amatininkus, plg.:

Spaudžių kaime prieš metus laiko, kai šioje apylinkėje mokytojavau, tuomet Užgavėnių proga keli šio kaimo vaikinai buvo puikiai kaukėmis apsirėdę ir vaidino bezdžionę, gerę, velnią, giltinę, žydus ir kt. Čia tikėjaisi gauti muziejui įdomių kaukių (p. 198).

Pakeliui jis lankė ir rusų kolonistų sentikių kaimus Šiaulėnų apylinkėje, bet juose „nieko lietuviško nerado“. Nieko lietuviško nerado ir daugelyje dvarų, plg.:

[Prie Šiaulėnų esančio Pašušvio] dvaro savininkai Sirutavičiai – sulenkėję žmonės, todėl apie lietuvišką meną tokių nė n e k l a u s k (p. 210).

Liaudies meno [Maldžiūnų] dvare nėra, o ypač n i e k o lietuviško (p. 223).²¹

Ieškodamas eksponatų bažnyčių palėpėse, klebonijose Buračas taip pat žvelgė iš liaudies meno, tai yra *lietuviškos* perspektyvos.

Vasaros ekspedicijos metu jis aplankė vos kelis piliakalnius, šventvietes ir priešistorines laidojimo vietas. Šiose kai kur dar būta antkapinių paminklų, kuriuos rūpėję nufotografuoti. Dulkiškių miško šventvietėje (Kelmės r.) jo dėmesį patraukė ant šventa laikomos pušies kamieno ir šalia stovinčio kryžiaus kabinami apžadų kryželiai. Buračui rūpėjo ir ženklai ant šventais laikytų akmenų prie Vaiguvos (Kelmės r.) bei Paežeriuose (Radviliškio r.) – galbūt jis ten tikėjosi išvysti ką nors naujo, nepaprasto, galbūt akmenyje per šimtmečius išlikusius lietuviško meno ženklus.

Buračas tikslingai lankė tuos kaimus, dvarus, miestelius ir bažnyčias, istorines vietas, kur tikėjosi rasti muziejinę vertę turinčio liaudies meno, pasak jo, *tauto-dailės*, arba nufotografuoti vertingų liaudies architektūros pavyzdžių. Tai buvęs

.....
pasitaisyti ir galėčiau naudotis susitaręs“; – rašė A. Varnui (*Balio Buračo 1924–1928 metų laiškai*, p. 35).

21 Beveik išimtinai tik dvaruose Buračui teko prašyti leidimo fotografuoti, plg.: „Dvaro administracija be savininko atsisakė leisti apžiūrėti ir fotografuoti bet ką dvaro ribose“ (p. 193).

svarbiausias tikslas, jį atspindi ir aprašymo pavadinimas: „Muziejininko Balio Buračo 1929 m. vasaros ekspedicinės kelionės užrašai“.

Muziejininkas Buračas rėmėsi liaudies meno samprata, kurią atspindi 1927 metais pasirodžiusi tautodailės rinkėjams ir jų talkininkams skirta knygelė²² ir P. Galaunės knyga *Lietuvių liaudies menas* (1929). Pastarojoje teigiama, kad liaudies menas apima „lietuvių gyvenamus namus, klėtis, bažnyčias, varpines, kryžius, sinagogas, šventųjų medines statulėles, pjaustymus medy, keramiką, geležies dirbinius, šventųjų paveikslų ir skrynių tapybą, liaudies raižinius bei audinius. Vienu žodžiu, visa, kur pasireiškia mūsų liaudies meno genijus“²³. Štai kodėl ekspedicijos dienomis Buračas veik išimtinai ieškojo šventųjų bei „visuomeninio gyvenimo“ statulėlių, kitos „medžio dailės“: rankšluostinių, lazdų, tabokinių, riešutų spaustelių, šaukštų, šakučių, prieverpsčių, kultuvių, audinių (rankšluosčių, lovatiesių, juostų), tautinių drabužių, kaukių, margučių, margintų kraitinių skrynių, avilių, taip pat įsimintinų statinių – gyvenamųjų namų, klėčių, bažnyčių, varpinių, sinagogų, dvarų, vėjo malūnų ir, žinoma, kryžių bei koplytėlių. Visiems išvardytiems daiktams ir statiniams jis kėlė retumo, savitumo, primityvumo ir sykiu puošnumo reikalavimus:

Tačiau K. Rosėno skulptūrose savitumo nėra. Jo darbai atrodo lyg visiška kopija maldaknygių paveikslėlių <...> kai pradėjo bažnyčiai dirbti, tuomet pasikeitė jo darbai į artistiškus, ir [jis] nebedirba primityvių (p. 236).

Šipilių m[iestelio] vėjinis malūnas žymus tuo, kad jau labai senas <...>. Malūną nufotografuoju kaip retenybę (p. 239).

Kurklių km. yra bent aštuoni mediniai kryžiai, bet gaila, kad patingėta jie papuošti ornamentika (p. 222).

Statyboje nėra įdomios architektūros, nėra gražių išpjaustymų nesimato (p. 227).

Tik gaila, kad jo darbo šaukštai nors meniškai išpjaustyti pagražinimais, bet visi vienodi beveik kaip vienas, šabloniškai padaryti (p. 196).

Buračas vadovavosi ir kita tautodailės rinkėjo nuostata:

Tautodailės daiktai tuo vertingesni būna, juo esti senesni. Dėl to nesvarbu, kad daiktas būtų naujas, dailus ir švarus; svarbu, kad jis būtų senas ir namie gamintas.²⁴

Todėl muziejui ieškota pabrėžtinai senų dirbinių:

.....
22 [Be autoriaus]. *Padėkite rinkti tautodailę! Čiurlionies galerijos leidinys*, Nr. 4, Kaunas, 1927.

23 P. Galaunė. *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, Kaunas, 1930, p. 10–11.

24 [Be autoriaus]. *Min. veik.*, p. 6.

Iš jo nupirkau kelis medžio dirbinius muziejui, kurie seno darbo ir apdėvėti (p. 187).

Žymiai įdomiau padarytos pagražinimais pjaustytos medinės kėdės, bet jos apynaujos, todėl muziejui netinka (p. 212).

Išimtis – audiniai. Išblukusias, tikrai senas lovatieses jis laikė muziejui netinkamais eksponatais.

Paminėtina, kad *sėna* Buračui yra tai, kas kyla iš baudžios laikotarpio (iki 1861 m.), plg.:

Trobų yra nemaža senovinės statybos, bet ne baudžios palikimo, kiek naujesnės <...>. Gryčių vidaus vaizdas taip pat jau nebe senovės laikų (p. 214).

Daiktų ir statinių *senumas* matuojamas senoviškai – šimtmečiais, tokia samprata būdinga prigimtinėi kultūrai, o ne profesionaliems tyrinėtojams.

Visą šios ekspedicijos laiką Buračas veikė kaip muziejininkas, tiksliau – *tarpininkas* tarp žmonių ir muziejaus (M. K. Čiurlionio galerijos). Šis vaidmuo – itin nelengvas, nes, pirma, per vasaros darbymetį žmonės į Buračą neretai žiūrėjo kaip į veltėdį, antra, jam nuolat reikėjo derėtis dėl eksponatų įsigijimo ir dažniausiai pripažinti, kad, palyginti su turgaus kainomis, kuriomis daiktus vertino jų autoriai arba savininkai, muziejaus nustatyti įkainiai yra per žemi. Be to, ne viskas gali būti pinigais įvertinta ir *nupirkta*:

Nebetekę dievdirbio, žmonės statulėlių neparduoda muziejui – laiko sau prisiminimui (p. 237).

Čia savininkai net gerokai supyko, kai paprašiau jų statulėlę perleisti Čiurlionies galerijai. Sako, mes ne žydai, kad šventus daiktus parduotume, o V. Svirskio nebėra, kas mums tokią kitą bepadirbs (p. 247).

Muziejininko Buračo darbas, kaip rodo ekspedicijos užrašai, buvo aukštos kultūros, elgesys – deramas, pagarbus. Nebuvo paimta nieko, kas turi arba gali turėti *savininką*, net jei tai sunykusi medinė koplytėlė su išblukusiu paveikslu ir bareljefiniu medžio raižiniu. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad kartą jis imte paima Užgavėnių kaukę ir nesileidžia jos savininko perkalbamas.

Užgavėnių kaukės Buračui ypač rūpėjo, jis prasitaria, kad tikėjosi muziejui ją gauti Šaukėnų apylinkėje (Kelmės r.). Spaudžių kaime jis buvo matęs „puikiai kaukėmis apsirėdžiusius“ Užgavėnių šventės dalyvius, tačiau ekspedicijos metu kaukių jam niekas nė neparodė. Žąsaičių kaime (Radviliškio r.) gyvenantis dievdirbys Jonas Petrikas, anot Buračo, savo kaukę „buvo beveik priverstas prieš norą padovanoti Kauno muziejui. <...> „priverstas“, nes daugelis Žąsaičių kaimo gyventojų atkakliai vertė jį tą kaukę padovanoti muziejui, todėl jis ir dovanojo

nesugebėdamas priešintis“ (p. 215). Atsipeikėjęs dievdirbys pasivijo Buračą jau net kitame kaime ir prašė kaukę gražinti, nes ši jam esą labai svarbi: kiek jis su ja vestuvėse ir Užgavėnėse žmonėms padaręs gražaus juoko! „O kas iš to, jeigu ta kaukė trūnys užmesta kur muziejaus sandėlyje?“ (p. 215). Buračas neturėjo kas atsakyti, kaip tik tai, kad Petrikas pasirašęs ant dovanojimo kvito ir jis negalys jau nieko pakeisti. Sava jis pateisino taręs, jog, kaimui išsiskirstant į vienišius, Petrikui kaukė būsianti ne tokia reikalinga. Taigi šį kartą Buračas stojo muziejaus, o ne prigimtinės kultūros papročių pusėn.

1929 metų vasaros ekspedicijos užrašai atskleidžia ir daugiau nežinomų Buračo asmenybės bruožų. Pirmiausia, kad jis buvęs tvirtų kairiųjų pažiūrų, plg.:

Šio [Raudondvario] dvaro žemė aplaistyta baudžiauninkų krauju ir prakaitu, o prakeiktoji ponų giminė tebetūno savo kruvinuose ir baudžiauninkų prakaitu aplaistytuose mūruose (p. 228).

Artimos jam ir laisvamanių pažiūros:

...su katalikybe visur plito niekuo ne geresnė žmonėms religija, bet pats blogiausias dalykas plito – tai visiškas lietuvių nutautinimas ir pavergimas ponų jūne (p. 209).²⁵

Žinant tai, kitaip suskamba dar 1926 metais Buračui skirti Šaukoto klebono J. Šapalo tūžmingi žodžiai: „Lauk, bolševikas, bedievis, kumunistų agentas! Šalin, žydų tarnas!“ (p. 212).

Primintina, kad XX a. pirmojoje pusėje Šiaulių krašte tiesiog ore sklاندė socialistinės idėjos, kurias labiau ar mažiau palaikė ir Buračas. Tai patvirtina ir darbo mokykloje laikotarpiu rašyti straipsniai darbininkų vaikų išsilavinimo, darbininkų algų klausimais²⁶.

1929 metų Buračo vasaros ekspedicijos užrašai – įsimintina, tirtina lietuvių muziejininkystės istorijos dalis. Šis muziejininko darbo aprašymas labai *talpus* – jame susipina archeologija, etnografija, tautosaka. Piešiamas gyvas kaimo gyventojų, vaikų ir senelių, jų gyvenamosios aplinkos paveikslas, tyliai gėstanti dievdirbystės tradicija, ryškėja XX a. trečiajame dešimtmetyje vykusios lietuvių kultūros ir meno kaitos požymiai.

.....
25 Plg. sūnėno, akademiko Antano Buračo atsiminimus: „Šiaip Sidariuos, ypač tarpukario metais, jį ne visad draugiškai sutikdavo, kol gyvas buvo šeimos patriarchas Pranas Buračas (Balio tėvas), nes Balį ne itin mėgo dėl jo deklaratyviai skelbiamo ateizmo arba demonstruojamos pagarbos relikciniams pagoniškujų papročių elementams (nusilenkti vėlėms ir kita)“ (cit. pagal A. Šidlauskas. *Min. veik.*, p. 120).

26 Plačiau žr. A. Šidlauskas. *Min. veik.*, p. 40.